

Српски језик између ресурса и друштвених очекивања

Питање родне равноправности и родно осетљивог језика на Филозофском факултету у Новом Саду (ФФУНС) одавно се одомаћило – не треба да подсећам да су још седамдесетих година започета психолингвистичка а затим и социолингвистичка истраживања, која су крајем осамдесетих кулминирала увођењем предмета *Анализа дискурса* у курикулум програма српског језика и књижевности, а нешто касније и покретањем *Родних студија* на Новосадском универзитету. Ово истичем јер су се на овим пројектима и пословима посебно ангажовали наставници и сарадници са Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета, што је случај и у последње две-три године, када је круг оних који су се активно укључили у расправу о језику родне равноправности значајно проширен, што пак не значи да су се у том кругу актера увек појављивале идеје које су премошћавале или барем ублажавале разлике.

Иако сам као продекан Факултета, ако смем тако да кажем, у својству једног од домаћина, ипак не могу да занемарим две важне чињенице – прву, да сам лингвиста по образовању, и другу, да сам изворни говорник српског језика, што су две улоге које ме подједнако квалификују за учешће у расправи.

Премда лингвиста, тачније србиста, овом приликом нећу бранити језичку норму, не зато што је, иако конструкт, неважна, већ зато што се у јавности створио утисак да она треба да буде заштита и последња линија одбране за српски језик. Али од кога, од сопствених говорника? Верујем да сви присутни деле исти став – да говорници српскога језика не могу бити претња по свој језик, јер се не може оспорити стајалиште да управо они најбоље знају шта им је потребно у језику и у којој прилици је нешто подесно за употребу. Иако на први мах делује да језичка норма треба да се потчини вољи говорника, сасвим сигурно нема никаквога смисла да се опире увреженој језичкој пракси, чиме у потенцијални сукоб долазе нормативисти и говорници. А чини ми се да кључ неспоразума лежи управо у следећем – док нормативисти упорно инсистирају да су питања језичког планирања у домену њихових компетенција и надлежности, дотле се код немалог броја говорника буди дилема зашто се оспорава језички развој и зашто се језичке промене у контексту родно осетљивог језика дочекују на нож. Но, мислим да су, свесно или несвесно, и једни и други у заблуди – нити нормативисти могу управљати променама у језику, нити све што се појави у језичкој пракси мора бити подржано од остатка говорног колектива. Наиме, језичке промене не прате граматику једнога језика, оне пре следе неке асоцијативне или аналошке везе, а то је зато што су промене условљене когнитивним факторима. Зато је најпречи задатак нормативиста да бележе и прате ширење појединих образаца језичкога понашања, а потом и да их вреднују – само без сувишне идеологије и строго се држећи лингвистичких критеријума. Последње истичем зато што је у претходне две-три године значајно подгрејана атмосфера инсистирањем на крајностима, по моделу 'не може ништа' или 'може све', при чему се

обичан, свакодневни живот води негде између ова два удаљена пола, док се за то време на питању родне равноправности у језику упорно учвршћују непомирљиве позиције, задовољавају личне амбиције и граде пролазне професионалне каријере. Без изгледа на здрав компромис. А где лежи компромис?

Једно од главних очекивања од језичке норме јесте да она треба да формулише правила комуникације која су успостављена и потврђена у пракси. Наглашавам – успостављена и потврђена!

С једне стране посматрано, неће неколико речи срушити српски језик и његову граматику, кад већ нису ни толики турцизми и германизми, али се, с друге, не можемо оглушити о осећање говорника да нешто избегавају или једноставно не употребљавају, нпр. *боркиње* или *талкиње*, а за многе и *гинеколошкиње* и сл. Можда би управо неколико примера из академског живота најбоље осликало стање у језику – већ су се прилично у академској пракси одомаћили фемининативи као *редовна* и *ванредна професорка*, *доценткиња* и *асистенткиња* (многи уобичајени и у медијима са националном фреквенцијом), што се пак не може без резерви рећи за именицу *академкиња*, наместо које би било боље користити израз – *жена академик*. Овај невелики језички узорак илуструје неколико важних ствари – језик у различитим својим регистрима нуди решења за одговарајуће појаве или појмове, али се она различито односе према граматичкој норми, ставовима говорника и учесталости у јавној комуникацији.

Уз опаску да и сам ове ставове заснивам на личним опсервацијама, остаје да лебди питање шта је онда излаз. Решење се само по себи намеће – језик има велике ресурсе, али се од њега не може очекивати савршеност, ако под тим подразумевамо да свако значење или значењски однос нужно мора добити одговарајућу реч (тј. лексички израз), као ни доследност, ако она подразумева да се увек служимо једним те истим обрасцем при конституисању неког значења или пак значењског односа. А таквих примера има на свим језичким нивоима, па ни родно осетљив језик не може бити изузетак.

Зато све наде полажем у различите ресурсе српског језика и способност његових говорника да се њима служе. Данас су свима у фокусу 'проблематичне' речи – неки кажу барем њих двадесетак, или двадесетак модела, а судити о речима у ситуацији недостатка валидних емпиријских података о ставовима говорника – немогуће је. Тек на основу непобитних чињеница о томе шта је у језику потврђено, како га говорници доживљавају, која му је учесталост и који су му контексти употребе, могуће је формулисати прецизније правила јавне комуникације те смисленије усмеравати навике говорника. Е, ово је задатак за нормативисте!

А шта нам без тога остаје? Широки простор за спекулације, неспоразуме и нетолеранцију.

Сигуран сам да ћемо се сви једнодушно изјаснити у прилог неопходности да се све друштвене неправде отклоне, и то што пре, али ми се чини до до тог идеала у сфери језичке праксе треба уважити следеће принципе:

- прецизирати контексте употребе генеричких облика именица и одговарајућих социјалних фемининатива (нпр. *Сваки студент треба да има индекс према И студенти и студенткиње имају уста права*);
- утврдити инвентар одомаћених облика фемининатива (нпр. *боркиња* према *асистенткиња*);
- установити инвентар неприхватљивих фемининатива са аспекта граматичке норме и оних неодомаћених облика са аспекта осећања/ставова говорника (нпр. *талкиња*);
- утврдити инвентар алтернативних облика или модела за неприхватљиве и неодомаћене фемининативе, ако такви постоје (нпр. *жена академик*);
- периодично пратити језичку ситуацију и по потреби интервенисати у погледу нормативних решења.

Након овако опсежно замишљеног истраживања, у које не би били укључени само србисти или филолози, већ сви они који учествују у јавним комуникацијама, јер језик не обликују језички стручњаци, добили би се валидни подаци који би и законодавцу били корисни за формулисање језичке политике у Србији.

На овај начин би се осигурао демократски капацитет језичке норме и њен дослух са језичком праксом, с једне стране, али и ускладила друштвена кретања са језичком политиком и планирањем. Што је најважније, смањило би се јаз између законских обавеза и језичке норме, при чему је идеалано да законска норма уважава ону језичку, а ова последња пак језичку праксу. Јер је веза између друштва и језика нераскидива, при чему ту везу одликују сталне промене – и у друштву и у језику. У том смислу Закон о родној равноправности, барем у виду неких допуна или пратећих аката, мора уважити чињеницу да језик није савршен систем комуникације, а то подразумева да није у стању да понуди тренутни одговор на све појаве у стварности, те одгодити примену казних одредби у времену када се навике говорника још формирају, што, с друге стране, не би значило одустајање од начела да се видљивост жена у језику и јавној комуникацији уподоби са расположивим потенцијалима српскога језика.

Као што се може закључити, овде заговарам идеју поступне и природне еволуције језика у складу са навикама његових говорника, при чему те навике нужно имају корен у друштвеној стварности, у којој жене преузимају различите улоге и заузимају различите положаје. Којом ће брзином наступати те промене у језику, зависи од темпа којим га говорници прихватају. А да ли ћемо и тада на крају имати доследно спроведен систем у којем постоје напоредни облици за мушки и женски род, сасвим сигурно не, јер то је – језик.

Но, овај песимистични став не значи да знатан број облика именица женскога рода не може без ограничења ући у слободну употребу, или већ није у употреби у јавној сфери.

Има, наравно, питања која су, условно говорећи, 'тежи' случај, а међу њих спада напоредна употреба именица оба рода, нпр. *грађанке и грађани*, што бих резервисао само за прилике где је нужно истаћи учешће оба пола (али не и у: *Грађани Србије излазе на изборе*), или пак право избора једног или друго облика у службеним исправама и сл., нпр. *дипломирани учитељ – дипломирана учитељица*, што се може довести у везу са слободом говора итд., премда је ово у бити проблем правне природе.

И да закључим. Закон о родној равноправности је, осим што је актуелизовао питање положаја жена у нашем друштву, учинио и нешто што вероватно није била намера законодавца: показао је размере нетолеранције и хронични недостатак емпатије за другог и другачије; изазвао, с једне стране, неутемељен оптимизам да језик може и мора све, а, с друге, изнудио готово инацијско инсистирање да је српски језик искључива брига србиста, при чему смо заборавили да сви заједно градимо свој језик, обогаћујемо га, развијамо, прилагођавамо; открио увређено лице неких установа што нису довољно консултоване током припреме овог закона, премда су иступи њихових представника оставили утисак да се промене у језику дозвољавају само изван стандарда и далеко од јавне комуникације; оживео романтичарски занос о постојању 'чистог' и 'неисквареног' језика; пружио алиби за претеривање како у одрицању права држави да се бави језичком политиком тако и у предвиђању фаталних последица због примене овог закона; пробудио у језикословцима политичаре и идеолошке комесаре; пажњу јавности одвукао од једне друге неуралгичне тачке, а то је стање у образовању и нарочито концепција наставе српског језика у основној и средњој школи. Због свега овога нам је и даље преко потребан – дијалог.

У Новом Саду, 21. 6. 2023.

Проф. др Миливој Алановић, продекан ФФУНС